

ДЪРЖАВНА ПРОПАГАНДА ПО ВРЕМЕ НА КАМПАНИЯТА ПО ПРЕИМЕНУВАНЕ НА БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ В БЪЛГАРИЯ (1970–1974 Г.)

Йорданка Савова

Университет в Кеймбридж (Обединено кралство)

STATE PROPAGANDA DURING THE CAMPAIGN TO RENAME
BULGARIAN MUSLIMS IN BULGARIA (1970–1974)

Yordanka Savova

University of Cambridge (United Kingdom)

ORCID ID: 0009-0008-7449-2024

Email: yordankasavova7@gmail.com

Abstract: Between 1970 and 1974, the ruling Bulgarian Communist Party (BCP) carried out a mass renaming campaign of the Bulgarian Muslims. During the campaign, the BCP used state media to spread propaganda and give reasons for the repressive policies employed. This paper examines the use of state propaganda during the Renaming campaign between 1970 and 1974. Analysis reveals that there four main types of state propaganda were used during the Renaming campaign: Orwell's doublethink, Ellul's pre-propaganda, rational propaganda and irrational propaganda. These four types often overlap and together make up the range of propaganda techniques used by the BCP to present the mass renaming to the public.

Keywords: Bulgarian Muslims, propaganda, pre-propaganda, rational propaganda, irrational propaganda, renaming campaign, forced islamization

Резюме: Между 1970 и 1974 г. управляващата Българска комунистическа партия (БКП) провежда кампания за масово преименуване на българите мюсюлмани, по времето на която държавните медии са използвани за разпространение и аргументация на пропагандни наративи. Това изследване разглежда използването на държавната пропаганда по време на кампанията по преименуване от 1970–1974 г. Анализът на използваните материали разкрива, че по отношение на процеса по преименуване на българите мюсюлмани държавата прилага четири основни типа пропаганда – „двумисълта“ (*doublethink*) на Оруел, както и предпропагандата (*pre-propaganda*), рационалната пропаганда (*rational propaganda*) и ирационалната пропаганда (*irrational propaganda*) на Елюл, които често се припокриват и формират цялостния образ на пропагандните техники, използвани от БКП за оправдаване пред масовата общественост на процеса по преименуването на българите мюсюлмани в Родопите.

Ключови думи: българи мюсюлмани, пропаганда, двумисъл, предпропаганда, рационална пропаганда, ирационална пропаганда, преименуване на българите мюсюлмани, насилствена ислямизация

Въведение

Българите мюсюлмани¹ са българоезично малцинство, изповядващо исляма и географски съсредоточено в Родопската и Пиринската област, както и в Тетевенския край. Произходът им е неразделна част от процеса по изграждане на българска национална идентичност чрез мита за предполагаемата насилствена ислямизация, извършена от Османската империя през XVII век. През XX век този мит е използван от политическата власт като оправдание за поредица от репресивни асимилаторски политики и кампании срещу малцинството. Между 1944 и 1989 г. Българската комунистическа партия (БКП) обяснява тези репресии с твърдения за модернизацията и социалистическия прогрес на новото общество. След периода на десталинизацията през 50-те години на миналия век, идеологията на правителството все повече се фокусира върху социалистическа версия на романтичния идеал за национална държава. Един от белезите, които свидетелстват за тази промяна, е началото на асимилаторската политика спрямо българите мюсюлмани, която кулминира между 1970 г. и 1974 г. с кампанията по преименуване. За да оправдаят на тези действия, българските власти използват пропагандни наративи, които публикуват в различни държавни медии.

Целта на това интердисциплинарно изследване е да проучи как е използвана пропагандата от българските власти в официалните регионални медии по време на Кампанията по преименуване на българите мюсюлмани между 1970 г. и 1974 г. Научната литература, разглеждаща този проблем, е сравнително ограничена (Efimova 2023). Задачите на статията са да се идентифицират и анализират типовете пропаганда, използвани в идентифицираните източници на фона на историческия контекст на българите мюсюлмани, който да подпомогне разбирането на изследвания проблем, като се вземе предвид и основната литература, отнасяща се до теорията на пропагандата.

Произходът на българското мюсюлманско малцинство е обект на нарастващ бой изследвания², включително отнасящи се до създаването на мита за конструиране на национална идентичност, свързан с предполагаемата насилствена ислямизация, както и

¹ Известни още като помаци. В тази статия ще се използва международно приетият термин.

² Тук ще посоча само някои от по-значимите от тях: Georgieva (2001: 303–316), Zhelyazkova (1990: 105–111), Kiel (2013), Radushev (2005), Kotzageorgis (2015: 131–162), Gradeva and Ivanova (1998), Kelbecheva (2003: 251–267), Gruev and Kalyonski (2008), Eminov (1997), Neuburger (2004).

към начина, по който идеята за изграждане на българската национална държава се проявява в прилагането на различни репресивни политики спрямо мюсюлманските малцинства от Балканските войни до 1989 г. В тази статия към анализа на първоизточниците са приложени концепции, произхождащи от по-общата теория за пропагандата, които разкриват използването от българските власти на четири конкретни типа пропаганда, а именно – концепцията на Оруел за двумисъл (*doublethink*), както и концепциите за предпропаганда (*pre-propaganda*), рационална пропаганда (*rational propaganda*) и ирационална пропаганда (*irrational propaganda*) – част от теорията на Жак Елюл за пропагандата (1962).

При анализа сме включили комбинация от количествен и качествен анализ. Медиите, които са използвани за анализ на източниците в това изследване, са всекидневникът от Благоевградска област – „Пиринско дело“, и научно-популярното месечно списание „Родопи“ от гр. Смолян. „Пиринско дело“ е най-популярният ежедневник в Благоевградска област, където са извършени повечето репресии. Освен това е официална медия, издавана от Окръжния комитет на БКП в Благоевград. За целите на статията са проучени всички броеве на вестника от 1970 г. до 1974 г., в които са открити 48 статии, съдържащи пропаганда, свързана с кампанията по преименуване. Втората използвана официална медия е списание „Родопи“ – официално издание, издавано в Смолян от Националния съвет на Отечествения фронт и представляващо социалистическата културна и икономическа модернизация на родопския край. Анализът на този източник за целите на изследването е единствено качествен. Въпреки че тук не е включен национален всекидневник, фактът, че наративите, използвани от двете регионални медии, са сходни, показва, че е имало планирано използване на специфични пропагандни техники, спускани от национално ниво.

Резултатите от проучването разкриват съществуването на четири типа пропаганда, използвани в официалните медии с цел да се повлияе върху разбиранията и вярванията на аудиторията. Това изследване показва, че различните типове пропаганда се припокриват и са част от един общ разказ, който има за цел да повлияе на мнението и действията на читателите в една посока, но с помощта на различни психологически и политически инструменти.

Исторически преглед

Съществува академичен консенсус, особено сред учените извън Балканите, че българите мюсюлмани са потомци на българоезични християни, приели исляма след

османското завоевание (Neuburger 2004: 20). Преди, по време и дори след комунистическото управление много учени и общественици настояват, че смяната на тяхната религия е била извършена насилствено от османските власти в опит да асимилират българите (Neuburger 2004: 20; Todorova 2018). Тази предполагаема насилствена ислямизация е неразделна част от концепцията за българска национална държава (Georgieva 2001: 303–316). Това формира и съвременното масово обществено мнение по въпроса. Други учени обаче твърдят, че доказателството за насилствения характер на ислямизирането се основава на фалшифицирани документи, имащи за цел изграждането на българската нация в края на XIX – началото на XX век (Zhelyazkova 1990: 105–111; Eminov 1997: 36–38; Todorova 2018). Българите мюсюлмани говорят български диалект и най-вероятно доброволно са приели исляма по време на османското владичество на териториите, които по-късно стават част от българската държава (Zhelyazkova 1990: 105–111; Eminov 1997: 36–38).

В процеса на създаване на новата българска държава етнографите се опитват да очертаят териториите, населени с българи, така че да се постигнат мечтаните максимални граници на националната държава. В този контекст определянето на идентичността на населението, езика и вярата се считат за особено важни, но когато става въпрос за българите мюсюлмани, тяхната религия се приема за „нелегитимна“ (Neuburger 2004: 25). Тя се смята само за доказателство за злините, сторени от Османската империя, а именно насилствената ислямизация (Neuburger 2004: 25). Така религията на българите мюсюлмани не се взема предвид от съвременните етнографи като доказателство за етническа принадлежност (Gruev, Kalyonski 2008: 14).

Едно от основните събития, свързани с българите мюсюлмани през XX век, е създаването на сдружението Дружба „Родина“ (Ivanova 2002). Официално създадено през 1937 г., то цели да „подпомогне“ българите мюсюлмани да придобият национална самоидентификация като българи и да се модернизират културно (Gruev, Kalyonski 2008: 14). Българският авторитарен режим от периода на Втората световна война използва организацията за асимилиране на малцинството. Скоро Дружба „Родина“ се превръща в обикновен инструмент на правителството за контрол и влияние върху българите мюсюлмани (Gruev, Kalyonski 2008: 17). През първата половина на 40-те години Дружба „Родина“ провежда т.нар. процес на побългаряване без християнизация, който включва кампания срещу традиционното облекло на българите мюсюлмани и промяна на имената им (Gruev, Kalyonski 2008: 18; Ivanova 2002).

След преврата от 1944 г. правителството на Отечествения фронт отново възстановява правата на българите мюсюлмани, на базата на марксистката идеология на интернационализма (Neuburger 2004: 56). Новото правителство осъжда „Дружба Родина“, определяйки я като фашистка и шовинистка (Ivanova 2002).

След като БКП успява да осигури властта си над държавата, тя вече не се нуждае от подкрепата на общности като българите мюсюлмани, а фундаменталните социални промени, извършени от новия режим, довеждат до тяхната самоизолация (Gruev, Kalyonski 2008: 21). Между 1948 г. и 1950 г. българското правителство следва съветски модел на принудително изселване на българи мюсюлмани в различни села с цел да се разруши компактността на малцинството в Родопите, за да се улесни неговата интеграция (Gruev, Kalyonski 2008: 21). Правителството започва процес на секуларизация на българите мюсюлмани (Ivanova 2002). Първият акт на секуларизация, извършен през 1953 г., е т.нар. паспортизация – българите мюсюлмани са накарани да се снимат за издаване на паспорти, което е в пряко противоречие с мюсюлманските практики срещу портретната фотография (Gruev, Kalyonski 2008: 22).

Две събития довеждат до надделяването на идеологията на социалистическия патриотизъм над идеологията на марксисткия интернационализъм в българския случай – смъртта на Сталин в Съветския съюз и последващият процес на десталинизация, както и изборът на Тодор Живков като лидер на БКП и личното му разбиране за вътрешнополитическата ситуация в България. С тази нова насока е свързан и документ, издаден от ЦК на БКП за развитието на културата и образованието на българите мюсюлмани през 1956 г. (Gruev, Kalyonski 2008: 27). С него се слага началото на още по-сурови секуларизационни политики на правителството. Тяхното прилагане започва през 1959 г. с налагането на модерно облекло или т.нар. разфереджаване (Gruev, Kalyonski 2008: 28). Този процес е наречен от комунистическото правителство *Културна революция*, отразявайки разказа за *Големия скок напред* на Мао Дзедун в Народна Република Китай. Това включва и налагането на селскостопанска колективизация, в резултат на която българските мюсюлмани са принудени да отглеждат свине – политика, целяща да премахне техните религиозни практики и да ги секуларизира (Neuburger 2004: 69).

През 60-те години, междуременно с предприетите действия за преименуване на ромското малцинство, въпросът за преименуването на българите мюсюлмани се появява на дневен ред в БКП. Издаден е документ, който позволява провеждането на такава кампания, но само при „пълно вътрешно убеждение и открито изразено лично желание“

(Znepolski 2018: 316). Въпреки че в Централните Родопи кампанията до голяма степен е доброволна, в Западните Родопи местните партийни власти решават да проведат мащабна репресивна силова кампания за смяна на имената (Znepolski 2018: 316). В много от селата това довежда до директни сблъсъци, но най-забележителният е в село Рибново, където през 1964 г. избухва бунт (Znepolski 2018: 316). Рибновските въстаници изпращат делегация в София – до ЦК на БКП и до турското посолство. Партията обаче не се отказва от плановете си за мащабна кампания за преименуване и през юли 1970 г. Секретариатът на ЦК на БКП излиза с решение да продължи да работи за подобряване на социалното положение на членовете на малцинството, но също да започне кампания за смяна на имената (Gruev, Kalyonski 2008: 30–31).

Преименуването започва в района на Смолян през 1970 г. и се разпространява на изток и запад през следващата 1971 г. (Ivanova 2002). Съпротивата в Западните Родопи е толкова силна, колкото и през 1964 г. Заради броя на задържаните концентрационният лагер Белене, затворен през 1959 г., се налага да бъде отворен отново (Gruev, Kalyonski 2008: 30–31). През 1972 г. група от 400 мъже от Якоруда решават да прекосят заедно Рила планина и да се опитат да стигнат до София, за да протестират пред турското и американското посолство (Gruev, Kalyonski 2008: 38). Те са заловени и някои от тях са насилствено изселени от техните общности вече с нови имена (Gruev, Kalyonski 2008: 38). Съпротивата на селата Корница, Брезница и Лъжница кара правителството да предприеме военна операция през 1973 г., ръководена лично от министъра на вътрешните работи – петима селяни са убити и десетки са ранени (Gruev, Kalyonski 2008: 38).

Масовата съпротива срещу кампанията за преименуване от 1970–1974 г. е толкова мащабна поради специфичния религиозен смисъл, който името носи според мюсюлманската вяра – то определя съдбата на човека, докато е жив, но и в отвъдното (Gruev, Kalyonski 2008: 38). Най-противоречивата практика, предизвикала недоволство, е смяната на имената на починалите. Това се възприема като пълно неуважение към предците и семейството (Gruev, Kalyonski 2008: 70). Правителството озаглавява кампанията за преименуване на българите мюсюлмани от 1970–1974 г. и последвалата кампания за преименуване на турците от 1984–1989 г. *Възродителен процес*, който става част от политическия език, точно както предишните интеграционни усилия на *Културната революция*.

През следващото десетилетие политическият фокус се измества от българите мюсюлмани към процеса на преименуване на турците, техния *Възродителен процес* и

Голямата екскурзия (евфемизми, използвани от комунистическото правителство на България, с цел да представят положително асимилационните политики към мюсюлманските малцинства) от 1989 г. (Neuburger 2004: 82). Последната предизвиква огромен международен отзвук и е една от причините за свалянето от власт на комунистическия лидер на България Тодор Живков през същата година. След свалянето му пленумът на Централния комитет на БКП на 29 декември 1989 обявява своето решение за връщане на отнетите права на мюсюлманското малцинство в България (Ivanova 2002).

Теория на пропагандата

Концептуализацията на термина пропаганда, използвана в този труд, е: „Организираният опит чрез комуникация да се повлияе на вярата или действието или да се внушат нагласи в голяма аудитория по начини, които заобикалят или потискат адекватно информираната рационална преценка на индивида“ (Marlin 2002: 21). Пропагандата и нейните психологически ефекти са широко изследвани при различни политически обстоятелства. Марлин твърди, че най-забележителните мислители в теорията на пропагандата са Джордж Оруел и Жак Елюл. Тук ще се съсредоточа върху техните идеи, които ще бъдат приложени в последващия анализ, а именно – двумисълта на Оруел и предпропагандата, рационалната пропаганда и ирационалната пропаганда на Елюл.

Двумисълта на Джордж Оруел

Романът „1984“ на Джордж Оруел представлява литературен разказ за пропагандата в тоталитарните държави (1949 г.). Концепцията за двумисъл е използвана в академични изследвания на пропагандни опити на различни правителства (Marlin 2002: 27). Тя е обяснена най-добре от самия Оруел в неговия роман:

да знаеш и да не знаеш, със съзнанието за пълна правдивост да изговаряш грижливо построени лъжи, да се придържаш едновременно към две мнения, които взаимно се изключват, да знаеш, че си противоречат, и да вярваш в тях; да използваш логиката срещу логиката, да отричаш морала и да твърдиш, че държиш на него, да вярваш, че демокрацията е невъзможна и че партията е пазител на демокрацията; да забравиш всичко, което трябва да се забрави, а после пак да го възстановиш в паметта си, когато е

ДЪРЖАВНА ПРОПАГАНДА...

необходимо, за да го забравиш отново след това — и най-вече да прилагаш същия процес към самия процес. (Orwell 1989: 31–32)

В случая с кампанията по преименуване в България между 1970–1974 г. пропагандата, използвана в анализирани източници, се опитва да наложи двумисъл на читателите. Процесът на преименуване е репресивна политика, провеждана от БКП и нейните регионални институции. Анализирани източници обаче представят смяната на имената като доброволен акт на отделни представители на българското мюсюлманско малцинство без външна намеса.

Категориите на пропагандата на Жак Елюл

Жак Елюл въвежда категорията мит или предпропаганда. Предпропагандата прави аудиторията по-възприемчива към последващата пропаганда. Неговото определение за мит (предпропаганда) е:

всеобхватен, активиращ образ: визия за желаните цели, които са загубили своя материален, практически характер и са станали цветни, изумителни и всеобхватни и които изместват от съзнанието всичко, което не е свързано с тях. Такъв образ тласка човека към действие именно защото включва всичко, което той чувства като добро, справедливо и истинско. (Ellul 1973: 21–32)

В допълнение към дефинирането на предпропагандата като създаване на такъв мит, Елюл очертава различни категории пропаганда. По време на анализа на източниците, разгледани за целта на това изследване, бяха открити три от тези типове пропаганда – описаната по-горе идея за предпропаганда, както и рационалната и ирационалната пропаганда.

Елюл обяснява, че това, което хората обикновено възприемат като пропаганда – речи, плакати или статии, пълни с емоционално заредени изявления и с повтарящи се думи и лозунги, е ирационална пропаганда (Ellul 1973: 84). Освен това, той посочва, че изявление или статия, която подкрепя твърденията си с факти, доказателства или статистика, използва метод, който той нарича рационална пропаганда. Използването на фактологически данни в подкрепа на твърденията на пропагандата има за цел да повлияе на аудиторията да смята, че нейното съгласие с пропагандното послание е основано на рационални разсъждения (Ellul 1973: 21–32).

В случая с процеса по преименуване в България между 1970–1974 г. българските власти се възползват от факта, че митът за изграждане на национална идентичност, свързан с предполагаемата насилствена ислямизация на родопското население по време на османското владичество, вече съществува, и го използват в своите пропагандни усилия като предпропаганден мит, който цели да направи хората по-възприемчиви към пропагандното послание. Използва се и рационална пропаганда – поради различните вярвания на български мюсюлмански малцинства по отношение на техния произход, за пропагандаторите е важно да докажат *чистия* български произход на малцинството. Естествено се използва и ирационална пропаганда, която има за цел да предизвика директна емоционална реакция у читателя. Това става чрез многократно фокусиране върху разказа за тъмното минало на българите мюсюлмани, изпълнено със заблуди, религиозен фанатизъм и безнравственост, и разказ за светлото настояще и бъдеще, белязани от акта на отваряне на очите – будителство, икономически и социален прогрес.

Теорията на пропагандата и концепциите на Оруел и Елюл улесняват систематизирането на пропагандния разказ, използван от българските власти и предаван чрез официалните медии. Разделянето на всеобхватния разказ на по-малките му компоненти прави възможно по-задълбочено разбиране на използваните пропагандни техники.

Държавна пропаганда по време на кампанията по преименуване

При анализа на източниците – статии от официални регионални медии, са приложени два метода на изследване – количествен и качествен анализ. Резултатите от качествения анализ представляват по-подробен преглед на това как е била приложена теорията на пропагандата и какви са основните наративи на всеки тип пропаганда. Резултатите от количествения анализ предлагат преглед на това доколко тези четири типа пропаганда се припокриват.

1. Тоталитарна пропаганда: двумисъл

Двумисълта на Оруел или „силата да държиш две противоречиви вярвания в ума си едновременно и да ги приемаш“ е основен инструмент, използван от управляващата тоталитарна партия в неговия роман „1984“, за да контролира мислите на хората (Orwell 1989: 220). Концепцията за двумисълта на Оруел, въведена, за да обясни функционирането на една тоталитарна държава, е относима към анализиранияте източници. В случая с кампанията за преименуване през 1970–1974 г., основният

ДЪРЖАВНА ПРОПАГАНДА...

наратив, присъстващ в по-голямата част от текстовете, конструира реалност на събитията, която коренно се различава от историческата.

Реалността в пропагандата, използвана от правителството в официалните медии, е тази на липса на кампания по преименуване, иницирана от държавата. Правителството, партийните служители, окръжните комитети, групите за натиск или всяка друга връзка с БКП липсват във вестниците. Статиите обикновено описват българи мюсюлмани, които са отворили очите си за българската си идентичност и доброволно са решили да сменят имената си.

Историческата и преживяната от съвременниците на събитията реалност обаче е коренно различна от конструираната реалност. Разказите на жертви на репресивната политика срещу мюсюлманските малцинства в този период, поместени в антологията на Зейнеп Зафер и Вихрен Чернокожев, от една страна, както и мемоарите на Петър Дюлгеров, първи секретар на Окръжния комитет на БКП в Благоевград и участник в провеждането на преименуването срещу българите мюсюлмани от друга, разказват за организирана на национално ниво насилствена и репресивна кампания (Zafer, Chernokozhev 2015; Dyulgerov 1996).

Една от изследваните статии – „По слънчевия път към истината“, разказва историята на жител на село Бабяк, който „прозира истината“ и доброволно променя името си на Максим³. Следва дебат между Максим и по-възрастен българин мюсюлманин, който го заплашва заради новото му име. Максим отговоря, че дори той да бъде убит, хората ще продължат да сменят имената си, защото „слънцето на истината“ няма да спре да грее. Тази статия има за цел да покаже доброволната смяна на името като нещо неизбежно и естествено като сиянието на слънцето и като индивидуално „пробуждане“, което не е иницирано от органите на БКП и държавата.

Друга статия разказва за група момичета, които учат история в училище, създадено от Отечествения фронт в Смолян⁴. Учебният процес е довел до себerealизацията на момичетата – те отказват да носят мюсюлманско традиционно облекло и да слагат було. Много от тях доброволно сменят и имената си. Образованието е основна тема, обсъждана в много от източниците, като често то е причина за промяна на убежденията, премахване на булото и доброволна смяна на имената.

³ Пиринско дело, 09.02.1972, № 31.

⁴ „10 години от създаването на Отечественофронтowska школа за момичета активистки“, Родопи, Януари 1970, № 1.

Двете реалности – тази на доброволната индивидуална смяна на имена и тази на репресивната кампания за преименуване – са в очевидно противоречие. Такова противоречие прозира и в това, че преименуваните са представени едновременно като „свои“ и „чужди“. Друга проява на двумисъл е и определянето на преименуваните като „нови/възродени българи“ – въпреки твърденията, че те „винаги“ са били такива (Ivanova 2002).

2. *Предпропагандата и митът за изграждане на национална идентичност за насилствената ислямизация*

Според Елюл предпропагандата е първата фаза на пропагандата, която цели да направи аудиторията по-възприемчива към втората, по-активна и интензивна фаза на пропагандата (Ellul 1973: 30). Предпропагандата цели да създаде определени чувства или стереотипи у хората, без видима първоначална цел. Тя трябва да бъде „непрекъсната, бавна и незабележима“ (Ellul 1973: 30). Чрез прилагането на теорията на Елюл към разглеждания случай става ясен митът, използван за предпропаганда – митът за насилствената ислямизация.

Според Келбечева има различни видове исторически митове, използвани в процеса на изграждане на национална идентичност (Kelbecheva 2009: 23–37). Тя поставя фокус върху мита за мъченичеството – мит, който описва страданието на нацията. Чувството за жертвеност и съществуването му в колективната памет укрепват националната идентичност (Kelbecheva 2009: 23–37). Историите за страдание често са опростени и ритуализирани, така че е премахната всяка възможност за морална неяснота (Kelbecheva 2009: 23–37). Идентичността и произходът на българите мюсюлмани изиграват основна роля в процеса на изграждане на българската национална идентичност, а тяхната насилствената ислямизация може да бъде определена като мит за мъченичество (Neuburger 2000: 182; Ivanova 2014). Според Градева този въпрос се разглежда като „едно от най-негативните османски наследства в региона“ (Gradeva 2012: 187–223). Тя определя „обяснението на феномена“ и „неутрализирането на ефекта му“ като градивни елементи на процеса на изграждане на националната идентичност (Gradeva 2012: 187–223).

Процесът на изясняване на произхода на българите мюсюлмани започва през XIX век, по време на борбите за църковна независимост и национално освобождение. Появяват се различни исторически извори, които служат като доказателство за предполагаемата насилствена ислямизация, извършена от Османската империя през

ДЪРЖАВНА ПРОПАГАНДА...

XVII век, която има за цел да обясни произхода на общността и най-вече да изгради българската национална идентичност на основата на османските репресии (Gradeva 2012: 187–223). Най-влиятелният първоизточник е така нареченият „Летопис на поп Методи Драгинов“. Той разказва за насилствената ислямизация на седем села в района на Чепино (Gradeva 2012: 187–223). Последващите исторически проучвания установяват, че този исторически източник, подобно на други, не е надежден (Gradeva 2012: 187–223). Летописът на поп Методи Драгинов не е ръкопис от 1660-те години, а е вероятно изфабрикуван през 1870 г. от Стефан Захариев във Виена, в публикацията му „Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза“ (Gradeva 2012: 187–223; Zahariev 1870). Изобретяването на този източник, както и сведенията от различни съвременни автори като Марин Дринов и Христо Попконстантинов, са пример за това как митът за насилствената ислямизация е въведен през XIX век с цел да се определят границите на мечтаната национална държава, а по-късно се е превърнал в част от процеса на изграждане на национална идентичност в България и причина за различни репресивни националистически политики (Kelbecheva 2003: 251–267; Dechev 2019; Drinov 1884; Popkonstantinov 1884).

По време на разглеждания период този мит има за цел да подготви публиката за посланието на активната пропаганда – той е предпропаганден. Скоро след като БКП идва на власт, тя започва да работи за асимилацията на българите мюсюлмани и открива съществуващ мит, който може да се използва за предпропагандно кондициониране, така че партията продължава да засилва присъствието му в българската народопсихология. Отличен пример за това е книгата „Време разделно“, написана от Антон Дончев (Todorova 2018). Авторът по-късно казва в интервю, че е получил предложение за написване на книгата с основна цел да бъде прочетена от десетки хиляди хора в родопския край (Georgieva 2011). Според Георгиева Дончев е изградил романа си върху историографския мит за насилствената ислямизация (Georgieva 2011). Романът е написан за 45 дни и разказва за насилието и репресиите, извършвани от османските власти в Родопския край. В края на книгата авторът обяснява, че е използвал Летописа на поп Методи Драгинов. Тук трябва да се отбележи, че по време на написването на романа този първоизточник все още се смятал за легитимен. В случая митът се състои в преувеличенията на предполагаемата насилствена ислямизация в книгата и в съвременната ѝ историография. Използвайки активната пропаганда в съчетание с наратива на мита, българското правителство е имало за цел да мотивира българите

мюсюлмани да преосмислят своята идентичност и да предприемат действия към доброволна смяна на имената си.

Пример за използването на предпропаганда в разгледаните първоизточници за това изследване е статията „Стайков дол“⁵. Тя започва с описание на действията, извършвани от османските власти по време на османското владичество:

Тежки бяха времената под игото, това беше време разделно⁶. Турският поробител не пожали дори онези българи, които живееха в най-отдалечените горски клисури. Мъченията, прилагани за покръстване към мохамеданската религия, продължиха там с голяма сила. Меч и ятаган срещнаха тези, които не се поддаваха на мъчението.

Тази статия показва радикалната и емоционална реторика, използвана за укрепване на мита за изграждане на национална идентичност, свързан с насилствената ислямизация на българското мюсюлманско малцинство.

Друг пример за предпропагандния мит може да бъде открит в статията „Неизпратени писма“, в която Албена, българка мюсюлманка, сменила името си доброволно, говори за насилствената ислямизация:

Българската история никога няма да забрави този жесток, брутален седемнадесети век. Турските пълчища сееха ужас и смърт, палеха и убиваха, крадяха и изнасилваха. Те искаха да унищожат българския народ, да премахнат българското племе от лицето на Земята. Историята никога няма да забрави този кървав век, чиято най-кървава страница е помохамеданчването – нечовешкото насилие и ужасна жестокост спрямо българския народ.⁷

3. *Рационална и ирационална пропаганда*

Обикновено информацията и пропагандата се възприемат като противоположности – пропагандата най-често има за цел да манипулира емоционално аудиторията си чрез чувства и страст. Според Елюл това се дефинира като ирационалната пропаганда – традиционна пропагандна техника за предизвикване на емоционална реакция (Ellul 1973: 84). Елюл обаче обяснява, че пропагандата и информацията могат да се комбинират и така се създава рационалната пропаганда, която разчита „изключително

⁵ Пиринско дело, 15.02.1972, № 36.

⁶ Източникът използва лексиката от романа на Дончев.

⁷ Пиринско дело, 29.06.1972, № 148.

на факти, статистика и икономически идеи“ (Ellul 1973: 84). Той твърди, че рационалната пропаганда е по-ефективна от ирационалната пропаганда, защото „критичните способности на слушателя намаляват, ако пропагандното послание е по-рационално“ (Ellul 1973: 84). Понякога рационалната и ирационалната пропаганда се използват заедно – Елюл дава пример с речите на Хитлер, където в допълнение към емоционално заредената реторика, нацистквият лидер често използва фактически данни, за да подкрепи твърденията си (Ellul 1973: 186).

При прилагането на теорията на Елюл за рационалната пропаганда в анализиранияте източници стават очевидни четири категории, представляващи различен вид факти, сочещи към българската идентичност на българите мюсюлмани, а именно – езикът, на който говори малцинството; българските имената на хора и местности; историческите аргументи в полза на широко разпространеното схващане, че българите мюсюлмани са насилствено ислямизирани; както и модернизацията и икономическото развитие, произтичащи от отхвърлянето на тяхната мюсюлманска идентичност. Пример за тези наративи е статията „Когато фактите са неопровержими“⁸. Статията разказва за „научно-теоретичен събор“, проведен в с. Слащен, на тема „Българомохамеданите – неразделна част от българската нация“. Участниците са единодушни относно „неопровержимите факти и документи, които показват по недвусмислен начин, че това население е българско“, а именно „чистия български език, говорен от местните жители на Слащен“, различните български думи, които използват, както и топоними, които също са български. Археологическите обекти на мюсюлмански гробове, за които се разказва в статията, са „очевидно доказателство, че насилствената ислямизация се е случила преди около 300 години“.

В разглежданите източници има и две основни категории ирационална пропаганда, насочена към мотивиране на ирационална реакция – тази на тъмното минало и тази на светлото настояще и бъдеще. Категорията „тъмно минало“ се отнася до основния наратив, използван в статиите – изостаналостта в миналото на Родопския край, белязана от широко разпространената мюсюлманска вяра, традиции, облекло и бит. Членовете на общността са представени като жертви на нещо тъмно и измамно, като на практика им липсва способността да осъзнаят кое е добро и истинско. Категорията „светло настояще и бъдеще“, от друга страна, се отнася до основната тема, за пробуждането и обръщането към настоящето и прогреса на бъдещето. Представителите

⁸ Пиринско дело, 02.04.1973, № 75.

на малцинството виждат светлия път към истината, възвърнали са своята българска национална идентичност, поели са активна роля в изграждането на светлото социалистическо общество и бъдеще.

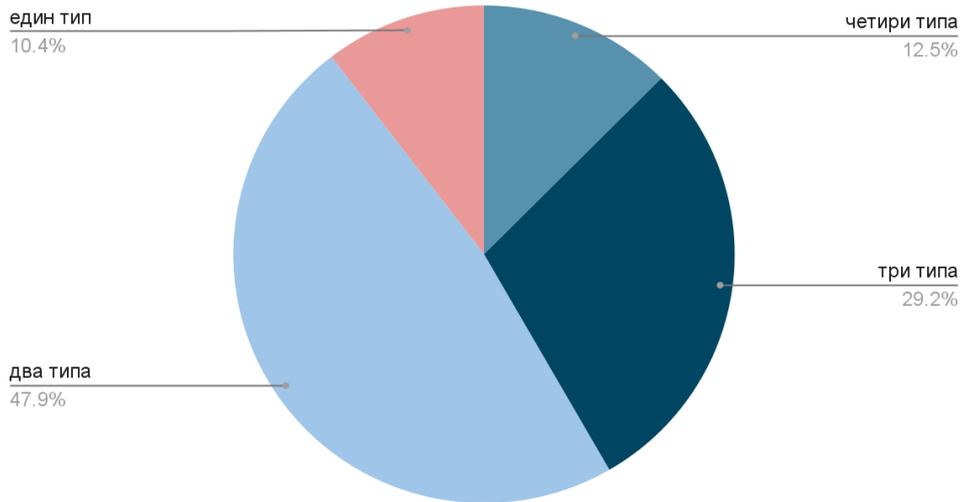
Пример за ирационалната пропаганда, използвана в разгледаните източници, е статията „Ограничаващата роля на ислямската религия“, която поставя фокус върху причината за „изостаналостта“ на българите мюсюлмани⁹. Авторът обяснява, че българите мюсюлмани са подложени на методичен натиск на религиозен фанатизъм от страна на ислямските религиозни служители. Според него едва след 1944 г. комунистическата власт започва работа по културното развитие на родопските села. Сега местните хора са образовани и имат специалисти от всички области. Въпреки това, ислямът все още се опитва да предотврати този културен прогрес. Статията завършва с твърдението, че щом ислямът бъде отхвърлен, ще се постигне пълна и пълноценна интеграция и напредък на Родопите. Тази статия се фокусира върху двете противоположности – на тъмното минало и на светлото настояще и бъдеще, в контекста на културното и духовно развитие на региона. Вината се хвърля единствено върху исляма и изостаналостта на тази религия.

Количествен анализ

Количественият анализ на това изследване се основава на 48 статии, съдържащи пропагандни послания и публикувани във всекидневника „Пиринско дело“. Той показва, че четирите типа пропаганда рядко съществуват независимо един от друг. Вместо това, ~90% от статиите представляват комбинация от два или повече типа (фиг. 1).

⁹ Пиринско дело, 26.07.1972.

Припокриване на типовете пропаганда

Фиг. 1

Следователно използваните пропагандни техники може да се възприемат като по-ефективни, когато се използват заедно, а не поотделно.

Най-видимите комбинации от два типа пропаганда са тези между предпропагандата и ирационалната пропаганда и между предпропагандата и рационалната пропаганда. Това показва, че митът за изграждане на национална идентичност, по-късно използван като предпропаганден мит, е бил активно подсилен както от емоционални призови, така и от фактически данни. Когато се използват заедно предпропагандата и рационалната пропаганда, това обикновено означава, че статията представя доказателство, че българите мюсюлмани са били насилствено ислямизирани по време на османското владичество. Когато предпропагандата и ирационалната пропаганда работят заедно, статията най-вероятно обяснява за злините на османските власти, извършили насилствената ислямизация и как този акт е помрачил живота на жертвите си чрез налагането на мюсюлманския религиозен фанатизъм.

Двумисълта има способността да изгради еднакво силна връзка с всеки от останалите типове пропаганда. В статиите, когато човек доброволно сменя името си, оправданието за това решение обикновено се свързва с преоткриването на *чистата българска идентичност*, поради новопридобитото знание за насилствената ислямизация (предпропаганда), поради българските топоними и език (рационална пропаганда) или поради модернизацията на региона, караща слънцето да грее по-ярко сега в сравнение с миналото (ирационална пропаганда). И трите аспекта могат да се използват като

обяснение за доброволната смяна на името, което е съвсем естествено, когато целта на пропагандните послания като цяло е да мотивират българина мюсюлманин да направи същото.

И накрая, припокриването, което понякога се използва, е това на рационалната и ирационалната пропаганда. Статия, използваща тази техника, би представила доказателство за насилствената ислямизация или фактически данни, сочещи българските корени на малцинството, и тогава би развила и емоционално натоварен, опростен образ на миналото му.

Заклучение

Българският комунистически режим, особено след процеса на десталинизация, прилага различни репресивни политики срещу българите мюсюлмани, които кулминират с Кампанията по преименуване от 1970–1974 г. За да оправдаят тези политики, българските власти използват система от четири типа пропаганда, а именно – двумисъл, предпропаганда, рационална пропаганда и ирационална пропаганда. Те обикновено не се използват самостоятелно. Заедно те имат за цел да повлияят на мнението и действията на читателите в една и съща посока, но с различни психологически и политически инструменти. Пропагандата има много лица – тя може да се възползва от психологическите слабости на хората, от идентичността им и дори да се опита да я промени. Това изследване е ограничено по обхват, но демонстрира наличието на пропагандна матрица, използвана от държавата по време на разглеждания период. За да се даде по-широк поглед над пропагандната политика на БКП, този труд може да се разшири със сравнително изследване на пропагандните методи, използвани по време на *Възродителния процес* срещу турското малцинство.

Библиография

- Dechev 2019*: Dechev, S. Balgarskata istoriografiya i protoideologiyata na taka narecheniya Vazroditelen protses. – In: Nasilstvenata asimilatsiya na turtsite v Bulgariya 1984–1989. Sast. R. Avramov. Sofiya: Tsentar za akademichni izsledvaniya, 2019. [*Дечев 2019*: Дечев, С. Българската историография и протоидеологията на така наречения Възродителен процес. – В: Насилствената асимилация на турците в България 1984–1989. Съст. Р. Аврамов. София: Център за академични изследвания, 2019.]
- Donchev 1964*: Donchev, A. Vreme razdelno. Sofiya: Balgarski pisatel, 1964. [*Дончев 1964*: Дончев,

- A. Време разделно. София: Български писател, 1964.]
- Drinov 1884*: Drinov, M. Istoricheskoto osvvetlenie varhu statistikata na narodnostite v iztochnata chast na Balgarskoto Knyazhestvo. – Periodicheskoto spisanie, 7/1884, 9. [*Дринов 1884*: Дринов, М. Историческо осветление върху статистиката на народностите в източната част на Българското Княжество. – Периодическо списание, 7/1884, 9.]
- Dyulgerov 1996*: Dyulgerov, P. Razpnati dushi. Sofiya: Izdatelska kashta „Hristo Botev“, 1996. [*Дюлгеров 1996*: Дюлгеров, П. Разпнати души. София: Издателска къща „Христо Ботев“, 1996.]
- Eftimova 2023*: Eftimova, A. Ezikat na komunisticheskata propaganda za Vazroditelniya protses (vaz osnova na materiali v pomosht na agitatorite, dokladchitsite i lektorite). – *Zeszyty Łużyckie*, 58/2023, 49–70. [*Ефтимова 2023*: Ефтимова, А. Езикът на комунистическата пропаганда за Възродителния процес (въз основа на материали в помощ на агитаторите, докладчиците и лекторите). – *Zeszyty Łużyckie*, 58/2023, 49–70.]
- Ellul 1973*: Ellul, J. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. Translated from French K. Kellen, J. Lerner. New York: Vintage, 1973.
- Eminov 1997*: Eminov, A. Turkish and other Muslim Minorities of Bulgaria. London: Hurst & Company, 1997.
- Georgieva 2001*: Georgieva, T. Pomaks: Muslim Bulgarians. – *Islam and Christian–Muslim Relations*, 12 (3)/2001, 303–316.
- Georgieva 2011*: Georgieva, T. „Vreme razdelno“ ili roman, napisan varhu dva istoricheski falshifikata. – Elektronno izdatelstvo Rodopski Starini, 2011. [date of entering 13.01.2024] <https://www.rodopskistarini.com/2011/04/blog-post_7765.html> [*Георгиева 2011*: Георгиева, Т. „Време разделно“ или роман, написан върху два исторически фалшификата. – Електронно издателство Родопски Старини, 2011. [прегледан 13.01.2024.]
- Gradeva, Ivanova 1998*: Gradeva, R., S. Ivanova. Myusyulmanskata kultura po balgarskite zemi. Sofiya: Mezhdunaroden tsentar po problemite na maltsinstvata i kulturnite vzaimodeystviya, 1998. [*Градева, Иванова 1998*: Градева, Р., С. Иванова. Мюсюлманската култура по българските земи. София: Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, 1998.]
- Gradeva 2012*: Gradeva, R. Conversion to Islam in Bulgarian Historiography: An overview. – In: Religion, Ethnicity and Contested Nationhood in the Former Ottoman Space. Ed. J. Nielsen. Leiden-Boston: E. J. Brill, 2012.
- Gruev, Kalyonski 2008*: Gruev, M., A. Kalyonski. Vazroditelniyat protses. Myusyulmanskite obshtnosti i komunisticheskiyat rezhim. Sofiya: Institut za izsledvane na blizkoto minalo. Siela, 2008. [*Груев, Калъонски 2008*: Груев, М., А. Калъонски. Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. София: Институт за изследване

- на близкото минало. Сиела, 2008.]
- Ivanova 2002*: Ivanova, E. Othvarlenite „priobshteni“ ili protsesa, narechen „Vazroditelen“ (1912–1989). Sofiya: Institut za iztochnoevropeska humanitaristika, 2002. [*Иванова 2002*: Иванова, Е. Отхвърлените „приобщени“ или процеса, наречен „Възродителен“ (1912–1989). София: Институт за източноевропейска хуманитаристика, 2002.]
- Ivanova 2014*: Ivanova, E. Islyamizirani Balkani: dinamika na razkazite. Sofiya: Nov balgarski universitet, 2014. [*Иванова 2014*: Иванова, Е. Ислямизирани Балкани: динамика на разказите. София: Нов български университет, 2014.]
- Kelbecheva 2009*: Kelbecheva, E. Hoax Literature – Fake History. – In: Nationality Building and the Breakup of the Empire: Balkan Literatures on the Era of Nationalism. Eds. M. Belge, J. Parla. Istanbul: Bilgi University, 2009.
- Kelbecheva 2003*: Kelbecheva, E. The Abiding Power of Forgery – Constitutive Myths in Bulgarian History. – In: Ethnic Identity and Political Action in Post-Cold War Europe. Vol. 3. Eds. N. I. Xirotiris and M. Marangudakis. Xanthi: Laboratory of Anthropology and International Democritos Foundation Press, 2003.
- Kiel 2013*: Kiel, M. Turco-Bulgaria. Studies on the History, Settlement and Historical Demography of Ottoman Bulgaria. Istanbul: The Isis Press, 2013.
- Kotzageorgis 2015*: Kotzageorgis, Ph. Conversion to Islam in ottoman rural societies in the Balkans: the cases of Vallahades and Pomaks. – In: Ottoman Rural Societies and Economies. Ed. E. Kolovos. Rethymnon: Institute for Mediterranean Studies, 2015.
- Marlin 2002*: Marlin, R. Propaganda and the Ethics of Persuasion. Toronto: Broadview press, 2002.
- Martin 1984*: Martin, M. Demystifying Doublethink: Self-Deception, Truth, and Freedom in 1984. – Social Theory and Practice, 10(3)/1984, 319–331.
- Neuburger 2000*: Neuburger, M. Pomak Borderlands: Muslims on the Edge of Nations. – Nationalist Papers, Vol. 28, No.1/2000, 181–198.
- Neuburger 2004*: Neuburger, M. The Orient Within. Ithaca: Cornell University Press, 2004.
- Orwell 1989*: Orwell, G. 1984. Prev. L. Bozhilova. Sofiya: Profizdat, 1989. [*Оруел 1989*: Оруел, Дж. 1984. Прев. Л. Божилова. София: Профиздат, 1989.]
- Popkonstantinov 1884*: Popkonstantinov, Hr. Spomeni za strashnata prolet v Ahachelebi prez 1976. Plovdiv: Pечатnitsa Hr. G. Danov, 1884. [*Попконстантинов 1884*: Попконстантинов, Хр. Спомени за страшната пролет в Ахъчелеби през 1976. Пловдив: Печатница Хр. Г. Данов, 1884.]
- Radushev 2005*: Radushev, E. Pomatsite. Hristiyanstvo i islyam v Zapadnite Rodopi s dolinata na r. Mesta, 30te godini na XVIII vek, 1–2. Sofiya: Narodna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2005. [*Радушев 2005*: Помаците. Християнство и ислям в Западните Родопи с долината на р. Места, 30-те години на XVIII век, 1–2. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2005.]

ДЪРЖАВНА ПРОПАГАНДА...

Todorova 2018: Todorova, M. Conversion to Islam as a Trope in Bulgarian Historiography, Fiction and Film. – In: M. Todorova. Scaling the Balkans. Leiden: Brill, 2018.

Zafer, Chernokozhev 2015: Zafer, Z., V. Chernokozhev. Kogato mi otneha imeto. Antologiya. Sofiya: Iztok-Zapad, 2015. [*Зафер, Чернокожев 2015*: Зафер, З., В. Чернокожев. Когато ми отнеха името. Антология. София: Изток-Запад, 2015.]

Zahariev 1870: Zahariev, St. Geografiko-istoriko-statisticheskoto opisanie na Tatarpazardzhishkata каза. Viena, 1870. [*Захариев 1870*: Захариев, Ст. Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката каза. Виена, 1870.]

Zhelyazkova 1990: Zhelyazkova, A. The Problem of Authenticity of Some Sources on the Islamization of the Rhodopes, Deeply Rooted in Bulgarian Historiography. – Etudes Balkaniques, 4/1990, 105–111.

Znepolski 2018: Znepolski, I. Bulgaria Under Communism. London & New York: Routledge, 2018.

Първоизточници:

Пиринско дело, 1970–1974.

Родопи, 1970–1971.